

politycznych. Niewątpliwie praca będzie stanowić inspirację do dalszych badań. Książka znakomitego seniora polskiej historiografii, wybitnego znawcy dziejów Niemiec XX w., pogłębia w interesujący sposób jeden z ważnych nurtów tematycznych ostatniego okresu Jego naukowych penetracji.

Krzysztof A. Kuczyński

MAREK MIKOŁAJCZYK (red.): *Człowiek, naród i państwo wobec wyzwań XX wieku*, Instytut Historii UAM, Poznań 2016, 292 ss.

O sile i znaczeniu poznańskiego środowiska historycznego stanowią przede wszystkim jego wybitni przedstawiciele, którzy będąc niepospolitymi osobowościami i charakterami, nadają mu naukowy profil, wysoki poziom i światową renomę, tworzą szkoły historiograficzne, skupiają wokół siebie uczonych i intelektualistów, rzesze uczniów i przyjaciół. Taką postacią jest bez wątpienia wybitny niemcoznawca profesor Tadeusz Kotłowski, któremu z okazji ukończenia 70. roku życia poświęcona została omawiana księga. Stanowi ona świadectwo uznania zarówno jego dorobku naukowego, jak i osoby, jako mistrza, przyjaciela, kolegi. Ten piękny, od wieków utrwalony obyczaj składania gratulacji i życzeń jubilatowi jest także formą utrwalenia pamięci o nim i jego dorobku, ale także roli, jaką odgrywa w rozwoju naukowym autorów, a często także w ich życiu prywatnym. Księgi pamiątkowe, a zwłaszcza sztambuchy, skoncentrowane na aspektach wspomnieniowych i biograficznych Jubilata są skarbnicą wiedzy o nim samym, ale także o kontekstach czasów, w których tworzy, tudzież źródłem informacji o środowisku akademickim, życiu instytutu i uniwersytetu, a nawet miasta. Ma to ogromne znaczenie dla przyszłych pokoleń, stale poszukujących wzorca w szalonej Baumanowskiej „płynnej rzeczywistości”. Niekiedy nawet niewielkie objętościowo czy przyczynkarskie teksty, powstałe z myślą o jubilate, w kontekście i nawiązaniu do jego dorobku, mogą obudzić refleksje wokół przedstawianej problematyki i odkrycia nowych obszarów eksploracji naukowej. Bez względu na nierówność merytoryczną czy narracyjną zamieszczanych tekstów, publikacja tego typu, także omawiana księga, są przedsięwzięciami oryginalnymi i poznawczo ważnymi, a potrzeba ich wydawania jest bezsporna. Wbrew niektórym krytycznym opiniom o księgach pamiątkowych, choćby takim, że zamieszczane w nich teksty są merytorycznie słabsze i nie udało się ich dotąd nigdzie opublikować, stanowią one kopalnię nader interesujących artykułów, a poza tym cieszą się szeroką społeczną recepcją i poczytnością. Pisząc o motywach wydania tomu, jego redaktor, Marek Mikołajczyk stwierdził w imieniu inicjatorów i autorów, iż przede wszystkim „ofiarując niniejszy tom, pragną w ten sposób wyrazić podziękowanie za wiele wspólnie spędzonych lat”.

W zamyśle redaktora księgi, powinna ona stanowić symboliczne odbicie szerokiego zakresu twórczości naukowej T. Kotłowskiego i wszechstronnych zainteresowań, atoli nie uzupełniać jej czy korygować, lecz wzbogacać ów *hortus historiae* o owoce z obszarów uprawianych przez związane z nim grono uczonych, obejmujące metaforycznie rozumiane zagadnienie „problemu człowieka, narodu i państwa wobec wyzwań XX wieku”. Stanowi ono tytuł zbioru, adekwatnie wskazujący na szerokie merytoryczne, terytorialne i chronologiczne spektrum zamieszczonych w nim rozważań, których wspólnym celem ma być – jak napisał w krótkim wstępie – M. Mi-

kołajczyk – „próba (...) przybliżenia wyzwań, jakie postawił przed ludzkością miniony wiek”, z których „bezsprzecznie największym, najbardziej dramatycznym i barbarzyńskim, był totalitaryzm” (s.10). Redaktor wyszedł z założenia, że wprawdzie „kwestiom tym poświęcono niezliczoną liczbę opracowań, co nie znaczy, iż wiemy o nich wszystko” (s. 10). Jest ona nieprzerwanie uzupełniana i wzbogacana dzięki łatwiejszemu dotarciu do zasobów archiwalnych (np. radzieckich), choćby przez ich digitalizację i udostępnianie drogą *on-line* czy możliwości sięgania do zakazanych lub tabuizowanych tematów tudzież weryfikację wcześniejszych ustaleń i ich interpretacji. Jego zdaniem, nawet najmniejsze odkrycie, czy ustalenie jest cenne, bo pozwala „lepiej poznać i przede wszystkim lepiej zrozumieć całą złożoność ludzkich losów” (s. 10). Jak przekonuje ks. prof. Michał Heller, każde, nawet najmniejsze ustalenie naukowe jest nadzwyczaj ważne, bo stanowi cegiełkę, z których zbudowany jest gmach wiedzy¹.

Do współtworzenia omawianej książki zaproszono 22 uczonych, poza dwiema osobami, profesorów, uznanych autorytetów w zakresie wieloaspektowej problematyki dziejów Polski i Niemiec oraz meandrów stosunków polsko-niemieckich od XIX w. po czasy współczesne, rozpatrywanych w szerokim kontekście uwarunkowań wewnętrznych, regionalnych, europejskich i międzynarodowych. Pozornie kilka tekstów wykracza poza ten krąg tematyczny, stanowiąc jego ważne uzupełnienie. Już więc sam skład autorski zapewnia wysoki merytoryczny poziom przygotowanej publikacji o wyraźnie niemcoznawczym profilu. Fakt ten musi cieszyć tym bardziej że coraz częściej słychać głosy o utracie przez Poznań pierwszeństwa w zakresie badań nad polską myślą zachodnią, historią Niemiec i stosunków polsko-niemieckich, które po zawarciu traktatu granicznego w 1990 r. oraz traktatu dobrosąsiedzkiego w 1991 r. formalnie straciły – przynajmniej dla części środowisk naukowych – swój konfrontacyjny charakter. Można zgodzić się z opinią Włodzimierza Borodzieja z 2005 r., że większość tzw. białych plam zostało zapełnionych tekstami analitycznymi i źródłowo-analitycznymi, a spór o polską i niemiecką pamięć i politykę historyczną stał się domeną polityków i wspierających ich mediów². Nastąpiła wyraźna zmiana paradygmatów polityki historycznej państwa i ich przesunięcie w kierunku tematyki wschodniej oraz europejskiej. Spadło też zapotrzebowanie społeczne na tematykę niemiecką, odżywające okresowo i na krótko przez powroty do argumentacji opartej na fobiach i resentymentach antyniemieckich (np. przy okazji debat związanych z Centrum przeciwko Wypędzeniom, Powiernictwem Pruskim, sprawą „Berlinki”, reparacjami wojennymi). Badania *stricte* historyczne zastąpione zostały przez bieżące ekspertyzy politologów dotyczące bezpieczeństwa europejskiego czy kwestii polityki zagranicznej oraz prawników analizujących roszczenia reparacyjne Polski wobec Niemiec. Historycy uwolnieni zostali od wymogów udawadniania prapolskości Ziem Zachodnich i Północnych czy „odwiecznego konfliktu polsko-niemieckiego”, a propagowana m.in. przez Gerarda Labudę i jego poznańską szkołę teza o tysiącletniej walce Polaków o zachodnie granice, zastąpiona została analizami socjologów i antropologów poświęconymi różnym aspektom polsko-niemieckiej współpracy przygranicznej, procesom europeizacji obszarów Nadodrza, a także studiami antropologów kulturowych (choć i historyków) dotyczącymi niemieckiego i polsko-niemieckiego dziedzictwa kulturowego, pamięci i polityki historycznej obu państw. Historycy-niemcoznawcy wyraźnie poszerzyli swoje pola eksploracji naukowej o wpływ, często dotąd pomijanych, czynników zewnętrznych na sytuację Polski i Niemiec oraz ich wzajemne odniesienia.

¹ Por. M. Heller, *Jak być uczonym. Ascetyka pracy naukowej*, „Znak” 2002, nr 9.

² W. Borodziej, *II wojna światowa, w: Polacy i Niemcy. Historia – kultura – polityka*, pod red. H. Orłowskiego, A. Ławatego, Poznań 2008.

Dodać tu trzeba, że pozornie odległa od głównego rdzenia niemcoznawczego książki pamiątkowej tematyka niektórych artykułów, dotycząca np. dziejów i Stanów Zjednoczonych, Francji, czy Bałkanów, okazywała się także przydatnym kontekstem rozważań o Polsce i jej sąsiadach. Sytuację tę odzwierciedla wewnętrzny układ książki. Wyjaśnia i uzasadnia go we *Wstępie* jej redaktor. Zgodnie z jego zamysłem, dzieli się ona na pięć zasadniczo równych części, z których każda zawiera cztery artykuły, poza czwartą, gdzie znalazło się ich pięć. Dwa bloki są zogniskowane na tematyce niemieckiej: „Sprawy Niemieckie” oraz „Polacy i Niemcy”. Jak pisze M. Mikołajczyk, „problemem XX wieku, któremu w niniejszym tomie poświęcono najwięcej uwagi, są Niemcy”, co wynika z preferencji naukowych T. Kotłowskiego, a jednocześnie roli tego państwa w dziejach Europy i Polski. Z jednej strony jawią się one jako odbudowujące się po I wojnie światowej agresywne mocarstwo, którego nadrzędnym celem była rewizja Traktatu Wersalskiego (Krzysztof Rzepa, *Richard Witting a powstanie Republiki Weimarskiej*), co symbolizować miała polityka ministra spraw zagranicznych Gustawa Stresemanna oraz powstanie Niemieckiej Partii Ludowej i jej działalność do 1920 r. (Piotr Kubiak, *Od monarchii do Republiki i początkach DVP (do 1920 r.)*). Przyszłość pokonanych Niemiec jako przedmiot konferencji mocarstw zachodnich w Casablance i Teheranie stanowi rdzeń artykułu Wojciecha Krzyżaniaka, który starał się dowieść, że niechęć sojuszników do koncepcji premiera Wielkiej Brytanii Winstona Churchilla i jego marginalizacja przyniosła fatalne skutki podczas spotkania mocarstw w Jaltie, gdzie Stalin mógł bez problemów narzucić swoją wizję „powojennego ładu europejskiego” (*Od Casablanki do Teheranu. Mocarstwa Wielkiej Koalicji wobec powojennej przyszłości Niemiec w 1943 roku*). Straty poniesione przez Niemcy w wyniku II wojny światowej oraz powzięte w Jaltie i Poczdamie drastyczne postanowienia mocarstw wobec Niemiec spowodowały, że stały się one (tj. Niemcy Zachodnie, w rozumieniu Republika Federalna Niemiec) jednym z głównych inicjatorów i motorów budowy wspólnoty europejskiej. Była to – jak stwierdził Bogdan Koszel w swoim artykule pt. *Rola Niemiec Zachodnich w budowie zrębów zjednoczonej Europy (do 1954 r.)* – najszybsza i najskuteczniejsza droga Niemców do zjednoczenia i „normalności”.

Artykuły zamieszone w części drugiej łączą różne obrazy Niemów w XX w., jawiących się w polskiej perspektywie zawsze jako wróg: zaborca, okupant, przeciwnik polityczny, a nawet sportowy. W pierwszej odsłonie Przemysław Hauser omówił działania Wojciecha Korfańtego dążącego do rewindykacji ziem polskich dzielnicy pruskiej w okresie od października 1918 do czerwca 1919 r., w drugiej Stanisław Janicki ukazał ciekawy i słabo znany aspekt życia codziennego w Kraju Warty, mianowicie programu władz nazistowskich zwalczania nielegalnego handlu mięsem. Artykuł znawcy historii sportu, Ryszarda Wryka o uprawianiu kultury fizycznej na Śląsku w latach II wojny światowej i okresie tużpowojennym pozwala uświadomić sobie, jaką rolę odgrywał ten element aktywności społecznej w polityce zarówno germanizacji, jak i polonizacji ludności Śląska. W obszernym i uwiarygodnionym źródłowo artykule Stanisław Jankowiak oświetla słabo poznany dotąd wpływ relacji polskich dyplomatów na temat problemu niemieckiego w prasie niemieckojęzycznej w USA w latach 1945-1946, na kształtowanie się programu polityki zagranicznej odradzającego się państwa polskiego, ale także stereotypizację brzmiącej ironicznie metaforą, że „Niemcy wprawdzie przegrali wojnę, ale wygrali pokój”. Artykuł ma duże znaczenie dla zrozumienia korzeni działających współcześnie stowarzyszeń ludności niemieckiej w USA, które programowo promują politykę zagraniczną Niemiec³.

³ Patrz: *Deutsche Weltallianz – German World Alliance*: <http://www.germanworldalliance.org/>, dostęp: 15.02.2017.

Trzecia część książki nawiązuje do zainteresowań T. Kotłowskiego dziejami Polski i Wielkopolski, choć wyraźne jest kryterium preferencji badawczych autorów tekstów, stąd, poza wspólnym zakresem terytorialnym, trudno znaleźć tu jakąś zdecydowaną łączącą je oś. Piotr Okulewicz jak przez mikroskop przyjrzał się obrazowi stosunków politycznych w Wielkopolsce w sierpniu i wrześniu 1920 r., wyłaniającemu się z raportów Mariana Ujazdowskiego. Stefan Kowal zarysował wybrane aspekty inspirowania i wspierania handlu zagranicznego w II Rzeczypospolitej, a Krzysztof Strykowski zaciekawia opowieścią o wielkopolskich wątkach gier hazardowych, konkludując, że „to dziedzina nadal wywołująca wiele – niejednokrotnie uzasadnionych spekulacji i domysłów” czekająca jeszcze na swojego dziejopisa odkrywcę (s. 159). Równie interesujący jest artykuł Konrada Białeckiego, zawierający opis reakcji nierzymskokatolickiej prasy wyznaniowej na wybór Karola Wojtyły na papieża. Pomimo stosunkowo bogatego dorobku piśmiennictwa poświęconego dziejom kościołów protestanckich w latach 80., epizod ten jest stosunkowo słabo przebadany i opisany.

Redaktor tomu wyodrębnił, kierując się również zainteresowaniami jubilata, tematykę stosunków międzynarodowych, w tym szczególnie funkcjonowanie międzynarodowych organizacji, kształtowanie granic, stosunki gospodarcze w świecie oraz wojny, których omówienia znalazły się w części IV zatytułowanej *Kwestie międzynarodowe*. Również tutaj dobór artykułów jest logiczny. Poprzez egzemplifikacje różnych dwudziestowiecznych wydarzeń, jakie miały miejsce w świecie i Europie, powstał barwny obraz minionego stulecia, skłaniający do refleksji o pojawiających się wówczas symptomach szybko globalizującego się świata i sieci totalnych uzależnień i uwarunkowań („efekt motyla”). Można więc łatwo zauważyć wpływ kryzysu rosyjsko-japońskiego z 1903 r. (artykuł Krzysztofa Marchlewicza) na kształtowanie się granic w Europie środkowej i wschodniej (opracowanie Tomasza Schramma), sprzeczności narodowe w tzw. kole dalmatyńskim (rozważania Macieja Franza) czy działalność Ligi Narodów w tzw. okresie niemieckim 1922-1933 (ujęcie Stanisława Sierpowskiego). Dramatyczne, niekiedy tragiczne doświadczenia pierwszej połowy XX w. miały bezpośredni wpływ na politykę państw europejskich po II wojnie światowej, co pokazuje tekst Marka Mikołajczyka, traktujący o stosunku Francji wobec polskiej granicy zachodniej.

Profesor T. Kotłowski nigdy nie ograniczał się do tzw. historii tradycyjnej i zawsze był otwarty na jej „niekonwencjonalne” nurty (określenie za Ewą Domańską), czy „historię II stopnia”, w tym m.in. pamięć historyczną. Taki sposób obchodzenia się z przeszłością egzemplifikują teksty zamieszczone w części V: *Ofiary i beneficjenci pamięci historycznej*. Waldemar Łazuga w artykule pt. *Ojczyznianych rocznic czczenie...* przedstawił w kalejdoskopowym skrócie i na wybranych przykładach znaczenie rocznic i świąt narodowych jako formy upamiętniania ważnych wydarzeń w przeszłości dla kształtowania pożądanej pamięci historycznej oraz tożsamości różnych wspólnot, od środowiskowych, lokalnych i regionalnych po narodowe i ponadnarodowe. Szkoda, że wykład kończy się na 1918 r. Tekst Jakuba Wojtkowiaka o stratach osobowych wyższych oficerów Armii Czerwonej w lokalnych wojnach i konfliktach zbrojnych w latach 1939-1940 wyjaśnia mechanizmy funkcjonujące w sowieckim wojsku i rzuca nowe światło na zmitologizowane tezy o przyczynach wielkich ofiar i strat wojennych poniesionych przez Związek Radziecki. Jadwiga Kiwerska zajęła się ważnym problemem instrumentalizowania przeszłości dla kształtowania pożądanej przez grupę aktualnie posiadającą władzę „pamięci historycznej”, egzemplifikując to na przykładzie Amerykanów i Niemców, a Małgorzata Praczyk zajęła się ekologicznym wymiarem ludzkich zaniedbań w powojennej Polsce. Tom zamyka zbiór alfabetycznie zestawionych biogramów autorów zamieszczonych tekstów.

Księgi pamiątkowe są specyficznymi wydawnictwami, o silnym jednak podłożu emocjonalnym. Subiektywizm ujawnia się zwłaszcza w wyborze artykułów jubilata, które ukazały się już wcześniej lub jeszcze nie ujrzały światła dziennego, a najsilniej w różnego rodzaju nostalgicznych, wspomnieniowych sztambuchach, czy *liber amicorum* (książki od przyjaciół). W zbiorach studiów i artykułów, autorzy – z reguły w ograniczonym czasie – przygotowują teksty, w jakimś stopniu związane z obszarem uprawianym przez jubilata, a niekoniecznie przez nich samych, co ma wpływ na charakter i zakres opracowywanych tematów. Także wielkość i różnorodność zespołu autorskiego skutkuje odmiennymi narracjami, interpretacjami, czy sposobami prezentacji. Mogą w tym przypadku powstać jakieś wątpliwości, czy zastrzeżenia. Wszystkie one tracą znaczenie wobec podstawowego przeznaczenia księgi, jakim jest dar dla Jubilata.

Jerzy Kołacki

ERNEST KUCZYŃSKI (red.): *Sagen, was ist! Jürgen Fuchs zwischen Interpretation, Forschung und Kritik*, Dresden–Wrocław 2017, 323 ss.

Książka wydana pod redakcją łódzkiego germanisty-niemcoznawcy Ernesta Kuczyńskiego to zbiór referatów i innych wystąpień 25 autorek i autorów z Niemiec, Polski, Czech i Węgier na konferencji naukowej zorganizowanej w dniach 3-5 listopada 2016 r. we Wrocławiu, a poświęconej stosunkowo mało znanemu pisarzowi i opozycjonście w nieistniejącej już Niemieckiej Republice Demokratycznej, Jürgenowi Fuchsowi (1950-1999). Nie jest to pierwsza publikacja zbiorowa dotycząca tej postaci. Redaktor tomu opublikował w 2014 r. pierwszą pracę zbiorową poświęconą opozycjonście, zatytułowaną *Im Dialog mit der Wirklichkeit. Annäherungen an Leben und Werk von Jürgen Fuchs*. Książka ukazała się w niemieckim wydawnictwie *Mitteldeutscher Verlag* w Halle (Saale) i zawierała m.in. bardzo osobiste wspomnienia wschodnioniemieckich dysydentów i obrońców praw człowieka. Dopelniały je artykuły o życiu i działalności Fuchsa w byłej NRD, a następnie w Berlinie Zachodnim, do którego został wydalony po dziewięciomiesięcznym pobycie w więzieniu Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego NRD oraz w zjednoczonych Niemczech. Wspomniany tom z 2014 r. ukazał się w 15. rocznicę śmierci Fuchsa i zawierał teksty wybitnych postaci życia intelektualnego i literackiego w Niemczech oraz w kilku innych krajach byłego bloku wschodniego, m.in. noblistki Herty Müller, Adama Zagajewskiego i György’ a Dalosa, prezentujących z różnych perspektyw życie byłego opozycjonisty, który swe doświadczenia dokumentował m.in. w twórczości literackiej. Innymi autorami zbioru byli Helga Hirsch, Roland Jahn, Hannes Schwenger, Josef Rauvolf, Lutz Rathenow, Wolfgang Templin, Esther Dischereit, Karl Wilhelm Fricke, Ryszard Krynicki, Wolf Biermann, Simone Stognienko, Andreas Schmidt, Edwin Kratschmer, Helmuth Frauendorfer, Ilko-Sascha Kowalczyk, Holger Ehrhardt, Siegfried Reiprich, Ulla Fix, Jay Julian Rosellini – osoby znane badaczom dziejów opozycji demokratycznej i literatury przez nią inspirowanej bądź uprawianej.

Niektóre nazwiska znalazły się także w najnowszej książce poświęconej Fuchsowi. Ernest Kuczyński jako organizator konferencji i redaktor obu książek stał się jednym z najbardziej znanych i uznanych badaczy życia i twórczości, a co więcej – popularyzatorem niedocenian-